

Kyberprostor jako sociální realita

I když kyberprostor a vůbec hypermédiá představují velkou výzvu svobodě, jen stěží si lze představit, že budou schopna fungovat bez nějakého pojetí reality definovaného členy určité společnosti. Při jejich žití budou vznikat určité habitualizace a rozhodně se v nich bude užívat jazyk. Proto si lze domyslet, že i v tomto svobodném prostoru nebude lze fungovat bez pravidel, jejichž původ bud v každém případě umělý.

Zahájení. V dnešním pojetí je stejně významné jako ukončení. Počátek i konec rámuji uzavřený soubor, který je vlastní určitému vnímání, určitému pojmání. Kniha, film, dům či cesta něčím začínají a něčím končí. Mají své hranice, přes které nemohou proniknout. Či spíše – my členové určité společnosti, určitého jazykového prostředí, jim přiřazujeme pevné hranice, za které nedokážeme jít a které bráníme vši silou před kýmkoli, kdo by je chtěl změnit či posunout. Díky těmto hranicím z takřka virtuálního prostředí, které nás obklopuje, aktualizujeme pouze tu jedinou – správnou a vyzkoušenou – cestu: realitu¹, skutečnost.² A nutno říci, že ji konstruujeme sociálně³ a že určité reality vážeme na určité sociální kontexty. Mimo svou sociální povahu je tak sociální realita také sociálně relativním pojmem.

Kyberprostor v tomto textu představuje spíše ideál – jev blížící se simulaci.⁴ Prostor, jakkoli uchopený moderními technologiemi, který představuje místo pro život. Místo, ve kterém lze existovat. Příkladem tohoto ideálu by mohl být „život v počítači“ ztvárněný ve filmu Johnny Mnemonic⁵. Nebo, ukážeme-li něco, co skutečně existuje, internet. I v něm lze prožít svůj život jakkoli to na první pohled vypadá absurdně. Pro ilustraci lze použít opět film, tentokrát The Matrix⁶ – Thomas A. Anderson žije jeden ze svých dvou životů v počítačích, na síti.

Kyberprostor a vůbec digitální média nepracují s klasickou linearitou. Konečně, jak jsem naznačil výše, tento příspěvek bude pouhou součástí celku a bude záležet na příjemci, zda jej – v extrémních polohách – zařadí na domnělý začátek nebo konec. Výsledkem bude text, který dává sbohem linearitě a odmítá stavět na jasném průběhu. Text, který se odmítá nechat svázat začátkem a koncem a brání se tak osvícensky racionální kontrole formy: Vše pečlivě rozdělit a roztřídit. Všemmu dát pevné hranice, které nelze překonat. Vždyť pořádek je to, co se předkládá ve věcech jako jejich vnitřní zákon, jako skrytá síť, pomocí které se svým způsobem prohlížejí a zároveň je to něco, co existuje pouze prostřednictvím mřížky nějakého

¹ Realitu můžeme pro potřeby této práce definovat ve shodě s Peterem L. Bergerem a Thomasem Luckmannem: „realita je vlastnost náležející jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli.“ Viz. Berger, P., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 1999. Str. 9.

¹⁾ Srovnej: Lévy, P.: Becoming Virtual – Reality in the Digital Age. Plenum Trade, New York and London, 1998. „In scholastic philosophy the virtual is that which has potential rather than actual existence. [...] the virtual should not be compared with the real but the actual.“, str. 23.

² Srovnej: Lévy, P.: Becoming Virtual – Reality in the Digital Age. Plenum Trade, New York and London, 1998. „In scholastic philosophy the virtual is that which has potential rather than actual existence. [...] the virtual should not be compared with the real but the actual.“, str. 23.

³ Berger, P.L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 1999. Str. 9.

⁴ Pro rozdíl viz: Baudrillard, J.: The precession of simulacra. In: Simulacra and Simulation. The University of Michigan Press, 1994.

⁵ Johnny Mnemonic, USA, režie: Robert Longo, scénář: Wiliam Gibbon, 1995.

⁶ The Matrix, USA, Warner Bros, režie: Andy a Larry Wachovski, scénář: Andy a Larry Wachovski, 1999.

pohledu, nějaké pozornosti a nějakého jazyka.⁷ **A jazyk je jeden z klíčů k tomuto příspěvku.** Nechci a nebudu – předesílám již nyní – pracovat s hypertextem v jeho technicky definované podobě. K tématu přistoupím více sociologicky a pokusím se o hypertextu mluvit jako o něčem, co nás provází stále – vždy existují odkazy, nekončící řetězce, kterých jsme někdy sami autory. Mezi známkami – Božími značkami v přírodě či tajemstvím přírody - a slovy není takový rozdíl, jako mezi pozorováním a přijatou autoritou, tedy mezi ověřováním a tradicí. Všude je pouze ta samá hra znaku a podobného, a proto se příroda a slovo mohou donekonečna proplétat tvořice pro toho, kdo umí číst jakýsi jediný velký text.⁸ Nebo chcete-li hypertext.

Obklopení textem představuje otevřenost struktury každodennosti. Ta je spojena s problémy, které existují při sdělování, při promluvě. Význam totiž není nikdy plně přítomný a uzavřený v pevných hranicích – nesnaží se uposlechnout model předestřený rozumem. Vždyť každý termín zanechává „stopy“ v příbuzných termínech⁹ a struktura nedokáže ve dvojnásobném použití garantovat sémantickou identitu znaku.¹⁰ Hranice mezi opozicemi a diferencemi nemůže být konečná. Text je nekonečný a znaky nelze identifikovat s nějakou poslední jistotou. V diferencním systému neexistuje žádná poslední instance.¹¹ Jakákoli reálná – aktuální situace se tak může stát pro každého něčím naprosto odlišným. Fyzický substrát situace tak může dosáhnout kvality virtuální existence. **Otázkou pouze zůstává jak rozeznáme kyberprostor od prostoru „skutečného“ (aktuálního).**

Tímto poněkud obšírnějším úvodem se pokouším přiblížit k hypertextu, či lépe ke kyberprostoru. Hypertext i kyberprostor nám umožňují opustit pojmové systémy založené na představách centra, okraje, hierarchie a linearity. Jejich základem je multilinearita, uzly, spojení, síť.¹² Hypertext pak můžeme chápat a pro potřeby tohoto textu jej tak vnímejme, jako text složený z bloků slov (obrazů, symbolů – obecně prvků) spojených početnými cestami, řetězy nebo stopami v otevřené a věčně neukončené textualitě popsané právě termíny jako spojení, uzel, síť, tkanivo, cesta.¹³ Nikoli jako technický pojem, který zevšedněl v některých slovníčích lidí zabývajících se hypermédii ve věčně technické rovině. Stejně tak kyberprostor je rozvinutím hypertextu. Konečně – přeběhněme k umění – co jiného je skutečnost než elektromagnetické impulsy v mozku. Jejich „zmatením“ můžeme tzv. „realitu“ úplně změnit.¹⁴

Vraťme se trochu zpátky v čase a připomeňme si, jakou změnu pro vnímání okolí představoval film či vůbec umělecké dílo ve „věku své technické reprodukovatelnosti.“¹⁵ Nepochybně v této situaci nalezneme jisté paralely, které korespondují se současným žitím zdánlivých (nedokonalých) „kyberprostorů“. **Vždyť představíme-li si internet těžko v něm lze nalézt místo, místo v klasickém pojetí. Přesto se do něj umísťuje, přesto se v něm dá ztratit a hledat, lze si v něm dávat schůzky a potkávat se, přesto v něm lze existovat. Internet umně pracuje s prostorovou metaforickou.** Vždyť na vrub tématu tohoto referátu – „Kyberprostor jako sociální realita“ - můžeme dodat, že lidé v určité situaci jednají podle toho, jaký jí připisují význam.¹⁶ Chápeme-li internet v pojmech prostoru a leckdy i času, v

⁷ Foucault, M.: Slová a věci. Kalligram, Bratislava, 2000. str. 11.

⁸ Foucault, M.: Slová a věci. Kalligram, Bratislava, 2000. str. 49.

⁹ Frank, M.: Co je neostrukturalismus?

¹⁰ Sémantickou identitu, jejímž předpokladem je, že smysl – význam – znaku se během komunikace nezmění.

¹¹ Frank, M.: Co je neostrukturalismus?

¹² Landow, G.P.: Hypertextový Derrida, poststrukturalista Nelson? Biograph str. 10.

¹³ Landow, G.P.: Hypertextový Derrida, poststrukturalista Nelson? Biograph str. 11.

¹⁴ The Matrix.

¹⁵ Benjamin, W.: Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti. In: Benjamin, W.: Dílo a jeho zdroj. Odeon, Praha, 1979.

¹⁶ viz. Thomasův teorém. „Jestliže je určitá situace lidmi definována jako reálná, pak je reálná ve svých

důsledku takový bude. „Obdobně se stává patrným, že příroda, která promlouvá ke kameře nebo k digitálnímu převaděči, je jiná než ta, která mluví k oku. Jiná především v tom smyslu, že namísto prostoru, v němž se člověk vědomě orientuje, nastupuje prostor pronikáný nevědomě. Deformace prováděné kamerou jsou druhem postupů, jejichž prostřednictvím se kolektivní vnímání může zmocňovat vnímání psychopata nebo lidské činnosti ve snu.“¹⁷⁾ A kyberprostor je virtuální prostor vynucující nový způsob vnímání skutečnosti, okolností - každodennosti. Konečně, lze popsat změnu ve schopnosti vidět věci okolo nás. Čas i prostor dostaly naprosto jiný nádech a jsou vnímány jinak. Vzdálenosti se zmenšují, čas se krátí. Kyberprostor i ve své poměrně primitivní formě dokázal změnit náš pohled na to, co nás obklopuje.

Každodenní život se jeví jako realita, kterou lidé nějak vykládají, interpretují a jež má pro ně subjektivní význam jako určitý logicky soudržný svět. Tento svět je jako reálný udržován myšlenkami a činnostmi členů společnosti. Jen oni tak dokáží vytvořit reálné okolí každodennosti. Realitu však nesmíme vnímat jako určitý monolitický prvek. **„Svět se spíše sestává z bezpočtu „realit“ z nichž pouze jedna je ta „par excellence“.**¹⁸⁾ Každodennost. Kyberprostor, přesto, že dnes představuje realitu nevšední, nedokáže ve smyslu sociální konstrukce reality pravděpodobně nic nového. Jeho „jinakost“ zůstane stejná pouze v obsahové, hmotné stránce. Co se týče forem společenské interakce, kyberprostor nabídne to co již známe. Formy, jejichž existence bude předcházet samotný substrát. Externalizovaný výtvar lidí tak bude dokonale objektivizován a – samozřejmě – internalizován.¹⁹⁾ Jako lidský produkt, u kterého samozřejmě nelze popírat jisté omezení fyzickými a „přírodními“ vlivy, však i kyberprostor nebude možný bez určitých pravidel. Pro jeho fungování budou nezbytné normativní rámce. Přinejmenším i v kyberprostoru bude nutné používat jazyk – pro komunikaci s kýmkoli a **jazyk je normativní rámec.** Svět okolo nás totiž členové společnosti přetavují sociálními formacemi, které z něj vytvářejí všezahrnující a danou realitu - totalitu. Tuto realitu pak vnímají jako objektivní – pokládají ji na stejnou úroveň s přírodou. Není důvod domnívat se, že v ideálním prostředí kyberprostoru to bude jiné. Co se týče lidských institucí (tedy prostředků sociální kontroly). *We require a visible past, a visible continuum, a visible myth of origin, which reassures us about our end. Because finally we have never believed in them.*²⁰⁾ **Proto, i v kyberprostoru vzniknou společenské instituce, které, jakkoli by se nám tady a teď zdály odlišné, budou normovat a regulovat jednání a chování jedinců vržených do kyberprostoru. Jakkoli se nám i kyberprostor může jevit jako výtvar lidí, jeho členové jej budou i s jeho institucemi vnímat stejně přirozeně, jako my vnímáme současný svět. Nikdo v něm nebude pocíťovat novost, jinakost či nevšednost. Pro své členy bude představovat jedinou relevantní formu způsobu existence o jejichž vlastnostech a mezích není nutno diskutovat, a které především nelze věrohodně zpochybnit.**

Domnívám se, že kyberprostor jako virtuální prostředí, tedy jakási jiná kvalita než skutečné/reálné představuje jinakost pouze díky absentující všednosti, respektive každodenní zkušenosti. Zažitím každodennosti na poli digitálního světa – jakkoli tato idea může zatím působit magicky a představovat výzvu – přinese výsledky ne odlišné od současné nudy – skutečné nudy, šedi, vyčerpanosti témat, vyprahlosti ... Zvyk, zažitost, habitualizace i v tomto

důsledcích.”

¹⁷⁾ Benjamin, W.: Umělecké dílo ve věku své technické reprodukovatelnosti. In: Benjamin, W.: Dílo a jeho zdroj. Odeon, Praha, 1979. Str. 35.

¹⁸⁾ Berger, P.L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 1999. Str. 27.

¹⁹⁾ Berger, P.L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 1999.

²⁰⁾ Baudrillard, J.: The precession of simulacra. In: Simulacra and Simulation. The University of Michigan Press, 1994. Str. 10 .

„novém” případě může vyvolat touhu po další zkušenosti – po jiných světech či existencích.

Jinakost, kterou občas kyberprostoru přisuzujeme a velká očekávání, která s ním spojujeme (ať optimistická či pesimistická) je způsobena spíše mýty, které se o něm šíří. Lze se však domnívat, že byť dnes mýty hovoří o prostoru svobody a neomezených možnostech, sociálně konstruovaná omezení vytvoří vzorce chování, které budou nepřekročitelné. Sociální realita kyberprostoru tak mnoho skutečné volnosti nenabídne. Jinak by také nesmírně komplikovala lidskou existenci.

To, že skutečnost není tak úplně přírodním produktem, ale podstatné je jak ji vnímáme lze vysledovat například u de Montaigna: Nic více není naše, co svým nazýváme, umělé jest.¹⁾ Virtuální kyberprostor zdánlivě představuje svobodu a znemožňuje tyranský (jednoznačný) hlas.¹⁾ Jeho obyvatelem, konzumentem by měl být jedinec (čtenář) svobodně určující svou vlastní textuální dráhu, své vlastní fungování v systému. **S tím však nelze souhlasit.** Skutečnost nabízí také nepřeborné množství možností jak jednat. Okolní svět pro nás připravuje virtuální zdroj pro jednání – formu aktualizace si přece vybíráme sami. Přesto se jednání velkého počtu (ovšem – ne všech, ale přesto pravidla fungují a zejména existují) jedinců podrobuje obyčejům a předem definovaným způsobům jednání či chování, nebo dokonce interpretace situace. Zde se ukazuje, že lidé netvoří sociální realitu zcela libovolně, nýbrž pod tlakem skutečností přírodních, chceme-li, v tomto případě, „artifiziálních”, případně technických, jakož i sociálních povahy. V konečném důsledku je tak lidské jednání řízeno normativními tlaky, jejichž původci nemusejí být přímo jednající. Jejich „vlastní interpretace textu” tak dostává rámeček vnucený z vnějšku. Tyto rámečky se postupně mohou osamostatňovat vzhledem ke svým tvůrcům, odcizovat se jim, eventuálně působit proti nim a jejich zájmům.

Určitá zaměnitelnost mezi tím, co dnes rozumíme pod pojmem reality a tím, co rozumíme kyberprostorem vyplývá i z určitého srovnání simulace a skutečnosti. *Is the simulator sick or not, given that he produces “true” symptoms? Objectively one cannot treat him as being either ill or not ill. For if any symptom can be “produced” and can no longer be taken as a fact of nature, then every illness can be considered as simulatable and simulated, and medicine loses its meaning since it only knows how to treat “real” illnesses according to their objective causes.*¹⁾ Proto i formální struktury sociálního donucení platící teď a tady mohou v budoucnu platit tam. Neboť jak již bylo řečeno výše, to, co je dnes vnímáno jako neznámá krajina, která kromě svobody skýtá i mnohá nebezpečí, stane-li se každodenností, zrutinizuje určité činnosti a tolik zmiňovaná volnost (spíše než svoboda) se ukáže stejně pomíjivou, jako kdekoli jinde.

²¹⁾ Nihil amplius nostrum est; quod nostrum dicimus, artis est.

²²⁾ Srovnej: Landow, G.P.: Hypertextový Derrida, poststrukturalista Nelson? Biograph str. 13.

²³⁾ Baudrillard, J.: The precession of simulacra. In: Simulacra and Simulation. The University of Michigan Press, 1994. Str. 3.